

B A S I S B O E K
POLITIEKE FILOSOFIE

FRANK REBEL (red.)

ISVW UITGEVERS

Inhoudsopgave

Inleiding	4
1 Rechtvaardigheid: Aristoteles en John Rawls	10
2 Legitimiteit: Thomas Hobbes en Carl Schmitt	24
3 Rechten: John Locke en Ronald Dworkin	38
4 Vrijheid: John Stuart Mill en Isaiah Berlin	51
5 Gelijkheid: Jean-Jacques Rousseau en Amartya Sen	64
6 Democratie: Plato en Alexis de Tocqueville	78
7 Macht: Niccolò Machiavelli en Michel Foucault	91
8 Ideologie: Karl Marx en Jürgen Habermas	103
Glossarium	117
Auteurs	121

Inleiding

De rechtvaardige samenleving

Wel ingrijpen in Libië, niet in Syrië. Wie of wat beslist over deze vraag? Welke speelruimte heeft de kerk binnen de staat? Wat zijn de rechten van het individu in de moderne samenleving? Wat is democratie? Aan welke voorwaarden moet een ideale democratie voldoen? Mogen machtige landen andere naties democratie opleggen? Hebben vrouwen evenveel mogelijkheden om zich te ontplooiën als mannen – of juist meer? Wat zijn de vooronderstellingen van kapitalisme, communisme, liberalisme? Wat is de werking van ideologieën?

Zulke kwesties komen aan bod in de sociale en politieke filosofie. De kern ervan is dat elke samenleving orde nodig heeft. De vraag naar de juiste orde is die naar de rechtvaardige samenleving. Maar wat is rechtvaardigheid? Plato wilde het heft in handen van filosofen geven, latere filosofen als Hobbes, Locke en Rousseau denken in termen van een contract dat burgers afsluiten. Het gaat dan om de legitimiteit van degenen die besluiten mogen nemen en om de rechten die de basis van onze maatschappelijke vrijheid vormen. Maar rechten en vrijheid betekenen niet noodzakelijkerwijs gelijkheid. Bij het organiseren van orde in de samenleving is er onvermijdelijk sprake van macht. In het boek *Basisboek politieke filosofie* leert u wat klassieke denkers als Aristoteles, Rousseau en Mill maar ook moderne denkers als John Rawls, Carl Schmitt en Ronald Dworkin over dit soort dilemma's te berde hebben gebracht.

Kort overzicht van de inhoud

Het boek begint met de vraag naar wat rechtvaardigheid is. Bijna alle grote denkers, van Plato tot Marx en van Aristoteles tot Rousseau, hebben zich over dit thema gebogen. Wat bedoelen we als we zeggen dat het onrechtvaardig is om te bezuinigen op de zorg of als er besloten wordt niet in te grijpen wanneer een land verwoest wordt door oorlog? Intuïtief voelen we misschien aan wat rechtvaardig of onrechtvaardig is. Maar als we het begrip willen definiëren, blijkt dat niet eenvoudig. Daarom wordt de vraag in het eerste hoofdstuk beperkt tot de vraag naar wat een rechtvaardige samenleving is.

Deze vraag is de rode draad in dit boek. Het antwoord op deze vraag komt van Aristoteles en van de Amerikaanse filosoof John Rawls. Bekendheid met Rawls' werk is cruciaal voor wie in hedendaagse politieke filosofie is geïnteresseerd. Zijn theorie van rechtvaardigheid heeft een enorme impact gehad op de hedendaagse politieke filosofie.

In het tweede hoofdstuk staat de notie van legitimiteit centraal. Dat wat legitiem wordt genoemd is dat we kunnen onderbouwen dat beslissingen over publieke zaken door een politieke macht gerechtvaardigd of gewettigd zijn. Maar wanneer is een beslissing legitiem te noemen? Het klassieke begrip van legitimiteit wordt in dit hoofdstuk uiteengezet en geproblematiseerd. Aan de hand van de filosofie van Thomas Hobbes en Carl Schmitt wordt er gezocht naar en ingegaan op de bronnen van legitimiteit, zoals het volk en de grondrechten. De maatstaven voor legitimiteit zijn echter bij uitstek omstreden. Het derde hoofdstuk handelt over het concept rechten. De verschrikkelijke ervaringen van de Tweede Wereldoorlog schokten de mensengemeenschap. In 1948 kwam de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens tot stand om herhaling uit te sluiten. Later werden er allerlei belangen van mensen, van toekomstige generaties, van dieren en van het milieu onder de terminologie van rechten gebracht. Rechten dienen gerespecteerd te worden, maar hoe meer rechten hoe minder gezag ze hebben. In dit hoofdstuk wordt de ontwikkeling van de mensenrechten aan de hand van John Locke besproken waarna de opvattingen van rechtsfilosoof Ronald Dworkin over menselijke waardigheid aan bod zullen komen.

Vrijheid is het onderwerp van het vierde hoofdstuk. Velen zien vrijheid als een van onze belangrijkste waarden en als één van de waarden die in onze westerse samenleving het meest is gerealiseerd. Maar wat is precies vrijheid? En wanneer, hoe en door wat kan zij worden beperkt? In de literatuur over vrijheid zijn de filosofen John Stuart Mill en Isaiah Berlin niet weg te denken. Hun werk vormde het uitgangspunt van vele vurige disputen over de betekenis van vrijheid. Dit hoofdstuk toont dat hoewel de invulling van het begrip vrijheid zeer uiteenlopend is, de discussie hierover niet zinloos is.

Het vijfde hoofdstuk behelst de idee van gelijkheid en brengt verschillende concepties van dit begrip in kaart. Is gelijkheid een waarde op zich of moeten we het streven naar gelijkheid als een middel beschouwen om andere waarden te realiseren? De klassiek geworden opvattingen van Rousseau, over de natuurtoestand van de mens waarin ieder gelijk aan elkaar is, worden beschreven om zo vervolgens tot het principe van ge-

lijkheid van mogelijkheden van de hedendaagse filosoof Amartya Sen te komen. Mogelijkheden ziet Sen als vermogens van mensen om op uiteenlopende wijzen te functioneren en om uiteenlopende posities te bereiken. Hoofdstuk zes gaat over democratie. Komt democratie het meest in de buurt van een rechtvaardige samenleving? Waarom en wat zijn de alternatieven? In historisch opzicht is de populariteit van democratie opmerkelijk want lange tijd werd democratie als een slechte regeringsvorm gezien. Plato ziet democratie als de minst rationele regeringsvorm. Hij pleit voor een aristocratie: een heerschappij van de besten. Slechts enkelen van de grootste denkers in de westerse traditie hebben democratie verdedigd en Alexis de Tocqueville is een van hen. Zijn denkbeelden over democratie komen in dit hoofdstuk aan bod na een uiteenzetting van democratie-opvattingen bij de oude Grieken. In hoofdstuk zeven wordt het begrip macht besproken. In het maatschappelijk verkeer en in de politiek wordt macht altijd vanuit twee verschillende standpunten beschreven en gewaardeerd. De negatief waarderende betekenis van macht in de zin van onderdrukking komt het meest voor. Wanneer macht een positief waarderende betekenis krijgt, wordt zij vaak geen macht maar eerder gezag genoemd. Macht leidt altijd tot ongelijkheid en onvrijheid. Niccolò Machiavelli kan worden gezien als de uitvinder van de machtspolitiek. Zijn filosofie hierover komt in dit hoofdstuk aan bod. Daarnaast is heden ten dage denken over macht nauwelijks los te koppelen van de machtsideeën van de Franse filosoof Michel Foucault. Hoofdstuk acht handelt over ideologieën. Het bestaan van verdeelde meningen en de twist over ideologieën behoort tot de kern van moderne samenlevingen, en de omgang daarmee tot de kern van de problematiek van democratie en publieke moraal. Daarmee is ideologie ook een wapen in de politieke strijd. Het eerste ijkpunt in dit hoofdstuk betreft de ontstaansgrond van ideologieën waarbij het denken van Karl Marx het brandpunt vormt. Het tweede ijkpunt bevindt zich in de tweede helft van de twintigste eeuw en komt filosofisch tot uitdrukking in het werk van Jürgen Habermas.

Vrijheid

Hans Blokland

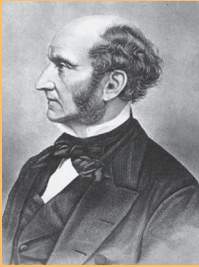
'(...) de enige reden waarom men rechtmatig macht kan uitoefenen over enig lid van een beschaafde samenleving, tegen zijn zin, is de zorg dat anderen geen schade wordt toegebracht.'

John Stuart Mill

Velen achten vrijheid als een van onze belangrijkste waarden en ook als een van de waarden die in onze westerse samenleving het meest is gerealiseerd. Maar wat is precies vrijheid? En wanneer, hoe en door wat kan zij worden beperkt? In de literatuur over vrijheid zijn John Stuart Mill en Isaiah Berlin niet weg te denken. Hun werk vormde het uitgangspunt van vele verwoede disputen over de betekenis van vrijheid. Deze disputen maakten duidelijk dat vrijheid, net als waarden als gelijkheid, autonomie of democratie, een 'wezenlijk betwist concept' vormt. Een dergelijk concept krijgt zijn betekenis onvermijdelijk in de context van een politieke theorie, een theorie die weer onvermijdelijk is gebaseerd op altijd betwistbare uitgangspunten over mens en samenleving. Het laatste betekent echter niet dat alle redetwisten over de betekenis van vrijheid zinloos zijn of dat alle definities van deze waarde relatief en subjectief zijn. De werken van Mill en Berlin bewijzen het tegendeel.

John Stuart Mill

John Stuart Mill tracht in zijn befaamde essay *On liberty* ('Over vrijheid') een principe vast te stellen dat 'zonder uitzondering' regelt in welke gevallen de samenleving in de persoonlijke levenssfeer mag interveniëren. Zijn *Liberty principle* behelst dat '(...) de enige reden waarom men rechtmatig macht kan uitoefenen over enig lid van een beschaafde samenleving, tegen zijn zin, de zorg is dat anderen geen schade wordt toegebracht. Iemands eigen welzijn, hetzij fysiek, hetzij moreel, is geen voldoende rechtsgrond.' Het kan niet

John Stuart Mill (1806-1873) wordt geboren in Londen. Hij wordt streng opgevoed door zijn Schotse vader James Mill die daarbij uitgaat van zijn eigen en Jeremy Bent-

hams utilistische beginselen. De extreme nadruk op intellectuele vorming resulteert in een geestelijke crisis rond zijn twintigste levensjaar: Mill ervaart dat zijn gevoelsleven weinig ontwikkeld is en verdiept zich in de romantiek. Net als zijn vader wordt Mill ambtenaar bij de 'East India Company' waar hij een belangrijke positie heeft als bestuurder van de Britse overzeese gebieden, zonder er ooit zelf geweest te zijn. Naast deze baan heeft Mill voldoende tijd om zich bezig te houden met andere zaken zoals de redactie van het radicaal-liberale tijdschrift *London and Westminster review* waarmee hij

zich in het politieke leven mengt. In 1843 publiceert Mill zijn eerste belangrijke boek *The system of logic*, een pleidooi voor empirische kennis voor morele oordeelsvorming. In 1848 verschijnt *Principles of political economy* waarin hij de maatschappelijke relevantie van de economische wetenschap wilde tonen. Dit werk is decennialang gebruikt als handboek voor economiestudenten. Van groot belang is Mills ontmoeting met Harriet Taylor in 1830; zij zal een grote invloed op zijn werk uitoefenen. Vanwege haar huwelijk met een andere man kunnen Mill en Taylor pas in 1851 trouwen. In de jaren daarvoor bezoeken zij elkaar en maken lange reizen. In 1859 verschijnt Mills bekendste filosofische werk *Over vrijheid*. Daarna verschijnen onder andere *On representative government* (1861), *Utilitarianism* (1863), *The subjection of women* (1869) en postuum *Autobiography of John Stuart Mill* (1873).

worden gerechtvaardigd dat iemand tot iets wordt gedwongen omdat het beter voor hem zou zijn, omdat hij hierdoor gelukkiger, wijzer of moreel hoogstaander zou worden. Dit zijn voor Mill goede redenen om met de betrokkene te gaan praten, om hem te proberen te overtuigen of zelfs om hem te smeken, maar niet om hem te dwingen en te dreigen met sancties wanneer hij zijn eigen pad blijft bewandelen. Kortom: 'Iemand is de maatschappij slechts verantwoordig schuldig voor zover zijn gedrag anderen aangaat. Waar hij slechts met zichzelf te maken heeft is hij, met alle recht, volmaakt onafhankelijk. Over zichzelf, over zijn eigen lichaam en geest, is het individu soeverein.' Mill voegt hier direct aan toe dat dit beginsel uiteraard alleen van toepassing is op mensen die in staat zijn, door met anderen van gedachten

vrijheidsprincipe

te wisselen, het eigen lot te verbeteren. Kinderen, mensen die nog niet de rijpheid van hun geestesvermogens bereikt hebben, en ‘onmondige’ volkeren uit ‘achtergebleven samenlevingsvormen’ rekent hij hiertoe niet. Hoewel het vrijheidsprincipe voorts in algemene termen is geformuleerd en dus ook geldig is op individueel niveau, gaat het Mill in de eerste plaats om de verhouding tussen, aan de ene kant, individuele burgers en, aan de andere kant, samenleving en overheid. Paternalisme van ouders ten opzichte van hun kinderen, of van vrienden onder elkaar, is iets anders dan paternalisme van de staat.

**verbod op
paternalisme**

utilisme

Mill geeft welbeschouwd drie redenen voor zijn bijna absolute verbod op paternalisme. De eerste, en volgens hemzelf enige reden is utilitair van karakter: paternalisme draagt niet bij tot het grootste geluk voor het grootste aantal daar het individu over het geheel genomen beter over zijn belangen kan oordelen dan de eventuele paternalist. Niemand is immers zo goed op de hoogte van zijn gevoelens en omstandigheden en niemand heeft er zoveel belang bij om zijn welzijn te bevorderen. De interventie van de samenleving moet daarentegen gebaseerd zijn op algemene overwegingen, die onjuist, of net in het betreffende geval niet van toepassing kunnen zijn. De baten van de interventies op de juiste momenten wegen dus niet op tegen de kosten van die op de, onvermijdelijk veelvuldiger, onjuiste ogenblikken: ‘Ook al maakt hij allerlei fouten tegen de adviezen en waarschuwingen in, het is nog veel erger als men toestaat dat anderen hem dwingen te doen wat zij het beste voor hem vinden.’ Diverse auteurs hebben erop gewezen dat deze utilistische argumentatie, die reeds in zijn eigen tijd zwaar werd bekritiseerd, ook voor Mill niet afdoende was. Met name de (centrale) stelling dat het individu het beste weet wat goed voor hem is, riep bij hem twijfels op. In een andere context, een discussie over overheidsbemoeienis in het algemeen, behandelt Mill enige uitzonderingen op deze stelregel. Hij merkt op dat er waardevolle zaken zijn waarvan het nut niet altijd direct voor de betrokkenen duidelijk is. Dit zijn vooral die zaken, die nuttig zijn voor de geestelijke vorming van het individu: ‘The uncultivated cannot be competent judges of cultivation. Those who most need to be made wiser and better, usually desire it least, and, if they desire it, would be incapable of finding the way to it by their own lights.’ Daarnaast kunnen individuen volgens Mill, bij gebrek aan kennis en ervaring, niet altijd goed calculeren wat in het heden gedaan moet worden om toekomstige belangen te verzekeren.

Men kan zich afvragen waarom Mill geen vergelijkbare uitzonderingen wenst

te maken wanneer hij in *Over vrijheid* het paternalismevraagstuk bespreekt. Utilitarisme leidt doorgaans tot pragmatischer aanbevelingen dan de (aanvankelijk) in dit essay geformuleerde absolute imperatieven. ('Aanvankelijk', omdat Mill in de loop van zijn betoog zoveel nuances aanbrengt, dat er van zijn oorspronkelijke, harde en ondubbelzinnige standpunt weinig meer overblijft.) Een verklaring zou kunnen liggen in Mills morele overtuiging dat alle vormen van dwang een ontkenning zijn van de menselijke waardigheid. Deze overtuiging vormt de tweede reden van zijn afwijzing van paternalisme (de eerste was dat individuen over het geheel genomen beter dan anderen weten wat in hun belang is). De vrijheid tot kiezen is dus, ongeacht de wijsheid van de keuze, een absolute waarde daar zij een uitdrukking is van het wezen van de mens, een wezenskenmerk dat zijn waardigheid definieert. Mill acht het dan ook te rechtvaardigen om in te grijpen wanneer iemand het verkiest zichzelf als slaaf te verkopen: men kan niet toestaan dat iemand zijn vrijheid misbruikt om onvrij te worden. Louter utilitair gezien zou de keuze om jezelf als slaaf te verkopen echter een te rechtvaardigen keuze kunnen zijn.

**wezenskenmerk
van de mens**

De derde en laatste reden die Mill geeft voor het afkeuren van paternalisme is dat het zélf maken van keuzen, juiste én onjuiste, een voorwaarde vormt voor de ontwikkeling van de individualiteit. Paternalisme ontnemt mensen dit leer- en ontwikkelingsproces. Mill schrijft: 'De menselijke vermogens van waarneming, oordeel, onderscheid, geestelijke activiteit en zelfs zedelijke keuze, worden alleen geoefend door zelf te kiezen. (...) Mentale en morele krachten gaan alleen vooruit als men ze gebruikt, net als spierkracht.' Iemand die zijn leven door anderen laat bepalen gebruikt slechts zijn vermogen tot imitatie, terwijl degene die zijn eigen levensplan bepaalt al zijn menselijke vermogens aanwendt en dus ontwikkelt.

Ondanks al deze bezwaren tegen paternalisme zou Mill overigens geen moeite hebben met, wat wel is genoemd, 'zwak' paternalisme. Zijn vrijheidsprincipe houdt in dat mensen met recht beschermd mogen worden tegen de keuzen van anderen en is dus ook van toepassing op onvrijwillige handelingen. Deze zijn immers geen gekozen expressie van de eigen identiteit en zijn dus net zo vreemd voor het individu als andermans keuzen. Veelvuldig aangehaald is Mills voorbeeld over iemand die een bouwvallige brug wil oversteken zonder van de deplorabele staat hiervan op de hoogte te zijn. Wanneer er geen tijd is om hem te waarschuwen mag hij, zonder dat gesproken kan worden van een inperking van zijn vrijheid, hiervan worden afgehouden. Immers:

zwak paternalisme

Ideologie

Gijs van Oenen

'Alledaagse ervaringen leren ons, dat ideeën vaak genoeg moeten dienen om onze handelingen te verklaren met rechtvaardigende motieven in plaats van met de werkelijke motieven. Wat op dit niveau rationalisatie heet, noemen we op het niveau van het collectieve handelen ideologie.'

Jürgen Habermas

Over ideologie zullen de meningen altijd verdeeld zijn. Sterker nog, het ligt in de aard van ideologie om de meningen te verdelen. Ideologie ontstaat historisch dan ook pas in samenlevingen die geen metafysische waarden en waarheden meer kennen en daarom zijn uitgeleverd aan het vrije spel der meningen of overtuigingen. Een ideologie is bij wijze van spreken een heilsleer in een tijd dat er geen vanzelfsprekend begrip van 'heil' meer bestaat, gegrond in natuurlijke of religieuze motieven. Het bestaan van verdeelde meningen en de twist daarover behoort tot de kern van moderne samenlevingen, en de omgang daarmee tot de kern van de problematiek van democratie en publieke moraal.

Daarmee is ideologie zelf ook een wapen in de politieke strijd. Ideologieën worden ingezet om medestanders te mobiliseren en tegenstanders te bestrijden. Ideologie kan daarnaast juist ook als negatief worden voorgesteld: dan wordt aan de tegenstander verweten dat die 'ideologisch', dus vooringenomen en onrealistisch of onwetenschappelijk argumenteert. En iets dergelijks kan zelfs gelden voor medestanders – die kunnen bevangen zijn door ideologie, dat wil zeggen in de ban zijn van ideeën en voorstellingen die in strijd zijn met hun werkelijke belangen.

In het begrip ideologie zijn zodoende geschiedfilosofische vragen onlosmakelijk verbonden met politieke passies en maatschappelijke contexten. Dit complex zal in dit hoofdstuk inzichtelijk worden gemaakt via twee 'ijkpunten'. Het eerste ijkpunt betreft de ontstaansgrond van ideologieën in de eerste helft van de negentiende eeuw, waarbij het denken van Karl Marx het brandpunt vormt. Het

tweede ijkpunt bevindt zich in de tweede helft van de twintigste eeuw en komt filosofisch tot uitdrukking in het werk van Jürgen Habermas. Daardoorheen gevlochten zullen nog enkele saillante historisch-filosofische ontwikkelingen in het ideologiebegrip ter sprake komen.

De moderne wereld als product van de mens zelf

De traditionele wereldbeschouwingen verliezen eind achttiende eeuw hun onwrikbaar gezag. Het politieke symbool voor deze omslag is de Franse Revolutie; het filosofische kantelpunt is het denken van Immanuel Kant (1724-1804). Zoals de Franse Revolutie toont dat de vorst niet langer het vanzelfsprekende centrum van de politieke orde vormt, zo houdt Kants ‘Copernicaanse wending’ in dat eigenlijk ieder mens zelf de wereld ‘produceert’. Ieder mens is als het ware zelf een epistemologische vorst: in plaats van dat wij ons hebben te richten naar een vaste orde, geldt omgekeerd dat in de moderne wereld aan een ieder het ‘recht van subjectiviteit’ toekomt. Politiek en kennis worden van vaste waarden tot vlottende grootheden, legitieme objecten van discussie en strijd; en een ieder kan in beginsel op voet van gelijkheid daaraan deelnemen.

**Copernicaanse
wending**

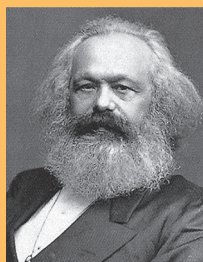
Deze bevrijding van vreemde machten en deze principiële gelijkheid van alle moderne mensen heeft een prijs – de prijs van noodzakelijke verdeeldheid. De samenleving wordt een ‘project’ van de mens, maar dat project is altijd omstreden. Problematisch, maar in die strijd en verdeeldheid toont zich nu juist de vrijheid. Een ieder heeft het recht en de status om een eigen opvatting te ontwikkelen, die opvattingen lopen in een vrije samenleving altijd uiteen, en de maatschappij vormt en ontwikkelt zich in en door het georganiseerde conflict tussen die opvattingen. We zien dat bijvoorbeeld in de marktwerking die de individuele voorkeuren voor goederen en diensten coördineert, ofwel de ‘politieke economie’ zoals die zich vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw vormt. En we zien het in de strijd om status, macht en bezit die we als ‘politiek’ maar ook als ‘klassenstrijd’ kunnen duiden. In beide sferen, economie en politiek, gaat het om verdeeldheid die noch toevallig noch eeuwig is. Zij is daarentegen constitutief, dat wil zeggen de moderne maatschappij is niets meer of minder dan dit conflict van machten of krachten.

klassenstrijd

Marx versus Hegel

In het marxistisch vocabulaire wordt dit conflict meteen duidelijk. De maatschappij bestaat in en door het conflict tussen twee klassen: de kapitalisten en de arbeiders. En sterker: de ene klasse bestaat alleen in en door haar conflict met de andere klasse. Dit leidt ons direct naar enkele belangrijke overeenkomsten en verschillen in het denken van Marx en Hegel. Friedrich Hegel (1770-1831) wijst als eerste filosoof op de noodzakelijke verscheurdheid van de moderne maatschappij. Marktwerking bevordert subjectieve vrijheid maar leidt tot sociale verdeeldheid, namelijk een groeiende kloof tussen rijk en arm. Hegel meent dat die sociale verdeeldheid door rationeel

**noodzakelijke
verscheurdheid**

Karl Marx (1818-1883) wordt geboren in Trier. Zijn familie is joods maar heeft zich tot het christendom bekeerd om het vader Marx mogelijk te maken zijn loopbaan als

advocaat te vervolgen. Karl Marx gaat al op zijn zeventiende rechten studeren in Bonn. Zelf wil hij eigenlijk filosofie en literatuur doen, maar zijn vader staat erop dat het rechten wordt. Studeren in Bonn blijkt door de verleidingen van het studentenleven geen succes. Hij moet daarom van zijn vader zijn studie vervolgen in het meer serieuze Berlijn, waar hij zich meer en meer bezig gaat houden met filosofie en geschiedenis. Hij besluit zijn opleiding met een promotieonderzoek waarin hij Democritus en Epicurus vergelijkt. Een academische carrière zit er vanwege zijn radicale opvattingen niet in. Hij

behoort inmiddels tot een groep filosofen die de 'links-hegelianen' worden genoemd; Ludwig Feuerbach en Bruno Bauer zijn andere bekende namen uit deze richting. Marx gaat de journalistiek in en wordt redacteur van de *Rheinische Zeitung*, waarvoor hij steeds vaker over economie schrijft. Vanwege de radicale opvattingen die erin worden geventileerd wordt deze krant verboden. Marx vertrekt naar Parijs waar hij de redactie gaat doen van de *Deutsch-Französische Jahrbücher*. In 1844 ontmoet hij in Parijs Friedrich Engels. Samen zullen zij *De Duitse ideologie* en het *Communistisch manifest* (1848) schrijven. Als Marx om politieke redenen wordt gedwongen om Frankrijk te verlaten, vestigt hij zich in Brussel. Ook daar krijgt hij problemen en via wat omwegen belandt hij in 1849 in Engeland. Daar blijft hij de rest van zijn leven. Hij schrijft er zijn magnum opus, *Het kapitaal* (1867), dat de grondslag zal vormen voor het 'marxisme'.

inzicht, gerepresenteerd in de staat, kan worden verzoend. Karl Marx (1818-1883) deelt met Hegel de gedachte dat moderne vrijheid een antagonistische vorm heeft, door Hegel filosofisch uitgedrukt als dialectiek. Maar hij meent anders dan Hegel dat binnen deze dialectiek 'het zijn het bewustzijn bepaalt'. De klassenverhoudingen bepalen de subjectiviteit en de staat is een instelling die deze klassenverhoudingen helpt in stand houden. De maatschappelijke tegenstellingen moeten niet worden gesust, zoals bij Hegel, maar opgeheven. Hegel ziet volgens Marx niet in dat de maatschappelijke tegenstellingen, en daarmee volgens Marx' materialistische opvatting ook de tegenstellingen in het denken, in de moderne wereld onder een specifiek voorteken staan – dat van het *kapitalisme*. Het is de kapitalistische organisatie van de arbeid – de toe-eigening van de productiemiddelen door de kapitalisten en de uitbuiting van de arbeiders door de kapitalistische productie van meerwaarde – die de maatschappelijke tegenstellingen produceert en continueert. Wanneer de staat 'bemiddelt' in de arbeidsverhoudingen en in de organisatie van maatschappelijke instituties, vervult zij geen neutrale of rationale rol maar houdt zij op haar beurt het kapitalisme in stand.

dialectiek

klassenverhoudingen

kapitalisme

Marxisme en ideologiekritiek

De staat is zodoende volgens Marx een instrument van de heersende klasse, dat wil zeggen van de kapitalisten plus hun politieke handlangers. Wellicht begrijpt die heersende klasse deze situatie – de meeste intellectuelen behoren immers ook tot deze klasse – maar zij laat zich hoe dan ook eenvoudigweg leiden door de eigen belangen; ook dit is in feite een implicatie van Marx' materialisme. Het merkwaardige is dat de arbeidersklasse zich schijnbaar niet door de eigen belangen laat leiden. Als dat zo was, dan zou de revolutie aanstaande zijn, of al hebben plaatsgevonden.

De marxistische verklaring voor deze anomalie is tweeledig. Ten eerste heeft de kapitalistische organisatie van de arbeid een *vervreemdend* effect. Doordat de kapitalist zich de productiemiddelen toe-eigent (zoals met name in de fabrieksarbeid) wordt de organische band die de arbeider of ambachtsman had met zijn product verbroken en daarmee wordt ook diens *begrip* van de eigen rol in het proces van productie en circulatie van goederen (of zoals Marx het noemt: waren) verstoord en vervormd. Ten tweede ontstaan er verhalen en beschouwingen die deze vervreemde situatie voorstellen als natuurlijk, wen-

vervreemding

Samenleven is lang niet altijd eenvoudig. Laat staan wanneer je dat met miljoenen moet doen. De politieke filosofie buigt zich over kwesties als de verhouding tussen het individu en de samenleving, de invulling van onze democratie en de plaats van de religie in de moderne staat. De grote thema's dus.

De vraag naar de beste samenleving is ook de vraag naar de verdeling van macht. Wie bepaalt wat en voor wie? Plato wilde het heft in handen van filosofen geven, latere filosofen als Hobbes, Locke en Rousseau denken in termen van een contract dat burgers afsluiten, tegenwoordig is nationale politiek niet meer los te denken van internationale problematiek.

In het *Basisboek politieke filosofie* leert de lezer wat klassieke denkers, zoals Aristoteles en Mill, en moderne denkers, zoals John Rawls en Ronald Dworkin, zoal over recht, macht, vrijheid hebben gedacht. Een onmisbaar boek voor wie zich wil verdiepen in de grote politieke vraagstukken.

